

Prominent Personalities of Ukraine in Pedagogical Education in Kharkiv 1917–1925 (on the Example of Kharkiv Three-year Pedagogical Courses Named After Hryhoriy Skovoroda)

UDC: 94:37(477.54)«1917/1925»

DOI: <https://doi.org/10.15421/172303>**Khriapine Eduard**Ph.D., Assos. Prof., <https://orcid.org/0000-0002-4239-5069>, khriapine@gmail.com**Rudnik Denys**Ph.D., Senior Lecturer, <https://orcid.org/0000-0002-8712-3606>, denisrudnik@ukr.net*Municipal Establishment "Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy" of the Kharkiv Regional Council (Kharkiv, Ukraine)*

Abstract

Relevance. In the conditions of revolutionary and military times, the great challenges are at the front of education system as the main method of preservation of national identity, both on a regional and national scale. It sits the problem of studying the historical experience of the formation of Ukrainian pedagogical education in the eastern region as a kind of frontier where the interests of national and Soviet governments intersected. **The aim of the article** is to study the biographies of teachers and academic staff of Kharkiv pedagogical institutions (on the example of H. Skovoroda Kharkiv three-year pedagogical courses), who made a significant contribution to the formation of national education and became the victims of political terror during the formation of totalitarian regime. The history of Kharkiv pedagogical education is associated with the names of M. A. Plevako, O. I. Popov, F. H. Vyshyvanyi, T. I. Franko. During the study were made the **results**: the mechanisms of the formation of Ukrainian educational institutions in Kharkiv 1917–1925 (B. Hrinchenko The First Kharkiv Ukrainian Gymnasium and H. Skovoroda Kharkiv three-year pedagogical courses) were determinate; the specifics of curricula in the context of the processes of Ukrainization of education are established; the biographies of a number of prominent teachers, scientists, political and public personalities and their contribution to the development and reform of pedagogical education are highlighted. During the study were made the **conclusions**: the formation of national education in the conditions of the revolution required not only a timely response to meet the needs of pedagogical personnel of the post-imperial era, but also the personal dedication and courage of the organizers and heads of educational institutions. The educational and scientific-pedagogical activities of A. Plevako, F. H. Vyshyvanyi, T. I. Franko and O. I. Popov could not be unnoticed by the repressive structures in the second half of the 1920s in the conditions of the rise of the totalitarian regime.

Keywords: Ukrainization of education, Kharkiv education, gymnasiums, schools, pedagogical courses, pedagogical technical schools, political repressions, curricula, educational policy

Видатні персоналії України в педагогічній освіті м. Харкова 1917–1925 рр. (на прикладі Харківських трирічних педагогічних курсів імені Григорія Сковороди)

Хряпін Едуард, Руднік Денис*Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради (Харків, Україна)*

Анотація

Актуальність. В умовах революційних та військових дій великі виклики постають перед системою освіти як основного засобу збереження національної ідентичності та культури, як у регіональному, так і в загальнодержавному масштабах. Це ставить завдання вивчення історичного досвіду формування саме української педагогічної освіти у східному регіоні як своєрідному фронтірі, де перетиналися інтереси національного та радянського урядів. **Метою** статті є вивчення біографій викладачів і наукових співробітників педагогічних закладів освіти Харкова (на прикладі Харківських трирічних педагогічних курсів імені Григорія Сковороди), які зробили значний внесок у формування національної освіти й стали жертвами політичного терору в часи формування тоталітарного режиму. Із історією харківської педагогічної освіти пов'язані імена М. А. Плеваки, О. І. Попова, Ф. Х. Вишиваного, Т. І. Франка. У процесі дослідження було отримано такі **результати**: визначено механізми утворення українських закладів освіти у місті Харкові у 1917–1925 рр. (Перша Харківська українська гімназія імені Б. Грінченка та Харківські трирічні педагогічні курси імені Г. Сковороди); встановлено специфіку навчальних планів у контексті процесів українізації освіти; висвітлено біографії низки видатних педагогів, вчених, політичних і громадських діячів та їхній внесок у розбудову і реформування педагогічної освіти. У ході дослідження зроблені такі **висновки**: формування національної освіти в умовах революції потребувала не тільки своєчасної відповіді на задоволення потреб у педагогічних кадрах постімперської доби, але й особистої відданості та мужності організаторів та керівників навчальних закладів. Активна просвітницька й науково-педагогічна діяльність М. А. Плеваки, Ф. Х. Вишиваного, Т. І. Франка та О. І. Попова не могла залишитися поза увагою репресивних структур у другій половині 1920-х рр. в умовах наростання тоталітарного режиму.

Ключові слова: українізація освіти, освіта Харкова, гімназії, школи, педагогічні курси, педагогічні технікуми, політичні репресії, навчальні плани, освітня політика

Стаття надійшла / Article arrived: 11.01.2023

Схвалено до друку / Accepted: 27.02.2023

Вступ.

Період української революції 1917–1921 рр. і встановлення радянської влади позначилися на системі освіти Харківського регіону. Після падіння монархії гостро постала проблема українського націотворення та становлення державності. Один зі складників творення держави є власна освіта, зокрема педагогічна, адже саме від вчителя залежить збереження національної ідентичності та власної історії, формування соціально-культурних компетентностей учнів, поширення знання, мови й культури на державному рівні.

Сьогодні перед системою освіти України виникла велика кількість викликів, найбільш небезпечним із яких є неусвідомлення цінності власної держави, демократії та свободи. Зазначимо, що сучасна освіта може мати за приклад традиції формування національної вищої школи у період турбулентності – саме на початку ХХ ст. у буремні часи були спроби поєднати освіту, культуру, соціальну роботу на основі політики українізації. Визначна роль належить видатним особистостям українського національного руху – педагогам, вченим, літераторам, мовознавцям, активним діячам часів Української Центральної Ради та Генерального секретаріату, Української держави гетьмана Павла Скоропадського, УНР і ЗУНР та перших років радянської влади у м. Харків.

Метою статті є вивчення біографій викладачів і наукових співробітників педагогічних закладів освіти Харкова (на прикладі Харківських трирічних курсів імені Григорія Сковороди та Харківського педагогічного технікуму), які зробили значний внесок у формування національної освіти й стали жертвами політичного терору в часи формування тоталітарного режиму. Із історією харківської педагогічної освіти пов'язані імена М. А. Плеваки, О. І. Попова, Ф. Х. Вишиваного, Т. І. Франка.

Проблему висвітлення репресій у середовищі педагогічної освіти України першої третини ХХ ст. досліджували вітчизняні й закордонні фахівці. Одним із найзначніших доробків цієї царини є наукові роботи В. Марочка та Г. Хілліга, які змогли висвітлити широке коло питань загальнодержавної політики в залученні педагогічних кадрів, їх поступового контролю й переслідування (на прикладі долі О. І. Попова); становленню педагогічних закладів освіти, зокрема й Харківських трирічних педагогічних курсів імені Григорія Сковороди. Як окремий напрям історіографічних студій є розвідки В. Верстюка, Т. Осташко, М. Галіва, М. Ярущак, М. Головка, Г. Костюка, Н. Сорочан, Т. Маньківської, Н. Тихолоз, які досліджували персоналії репресованих освітян, науковців, політичних діячів. Однак, залишаються лакуни в історіографічних дослідженнях низки регіональних педагогічних закладів та їх науково-педагогічного складу цього періоду, що буде спонукати фахівців до подальшого пошуку.

Джерельною базою розвідки є різноманітний за походженням, змістом, формою та науковою цінністю комплекс документів і матеріалів. Авторами опрацьовано архівні матеріали з Центрального державного архіву виконавчих органів влади та управління України, Державного архіву Харківської області, збірники документів, мемуари та спогади Л. Дражевської, Ю. Плевако-Оранського, документи з історії становлення та розвитку КЗ «ХГПА» ХОР.

Результати дослідження. У становленні української системи освіти Харківщини відлік можна вести зі створення 9 вересня 1917 р. Першої Харківської української гімназії, що із січня 1918 р. стала носити ім'я відомого українського філолога, письменника, літературознавця, етнографа, лексиколога Бориса Грінченка (Сорочан 2014, с. 180). Із Харковом Бориса Грінченка пов'язує його рідний хутір Великий Яр, де він народився 9 грудня 1863 р., та Харківський університет, де він опанував звання народного вчителя. На початку діяльності в гімназії функціювало два підготовчі класи з 1 до 7 класу (Сорочан 2014, с. 181). 20 грудня 1917 р. директором гімназії педагогічна рада обрала бібліографа, громадського та освітнього діяча М. А. Плеваку (під час свого навчання у 2-й Харківській чоловічій гімназії (1903–1909 рр.) він перетинався з Борисом Грінченком і вважав його своїм наставником (Плевако)), якого на посаді затвердило вже Міністерство освіти Української держави за часів гетьманату 16 травня 1918 року (Маньківська 2014, с. 127; Маньківська 2015, с. 84). У кінці 1917/1918 навчального року в школі навчалися 240 учнів, а педагогічний колектив складався з 23 вчителів (Історія Харькова 2004, с. 246).

У гімназії Микола Антонович Плевако викладав українську та дитячу літературу (ДАХО спр. 744, арк. 18). Викладання у гімназії проводилося українською мовою, але вчителі використовували програми російських державних гімназій, до яких були внесені відповідні зміни. На викладання української мови у 1–4 класах відвели 5 годин на тиждень, у 5 класі – 2 години на українську мову і 3 години на тиждень української літератури, у 6–7 класах – по 2 години на українську мову і українську літературу відповідно (Сорочан 2014, с. 181). Можна стверджувати, що це було одним із головних напрямів роботи директора школи. Як зазначав у мемуарах старший брат Миколи Антоновича Петро: «Яка була моя радість, коли ледве вступивши до гімназії, я побачив, що вона зветься тепер «Перша українська хлоп'яча гімназія в Харкові, а першим директором є мій брат Микола. ... Швейцар заговорив українською мовою, а «надзиратель», який колись казав нам не читати українських книжок, бо це – політика, теж заговорив чистісінькою українською мовою» (Дражевська 1989, с. 75–76). Орієнтовно, у кінці 1918 – на початку 1919 року М. А. Плевако склав із себе повноваження директора (у той час Харкову

загрозувало захоплення більшовиками) та обійняв посаду приват-доцента на кафедрі української літератури Кам'янець-Подільського університету, однак, за словами Т. О. Манківської, його прізвище залишалося у внутрішніх документах гімназії до кінця весни 1919 р. (Костюк 1961, с. 27; Манківська 2014, с. 128).

На 1922 – кінець 20-х рр. припадає найбільш плідний період наукової й педагогічної діяльності М. А. Плеваки. Він працював у Харківському інституті народної освіти та в Харківських трирічних педагогічних курсах імені Григорія Сковороди (із 1923 р. – Харківський педагогічний технікум) та в інших освітніх і наукових установах (Плевако). 1930 року, відповідно до спогадів його сина Ю. М. Оранського-Плеваки, «почалося обмежування праці батькової в усіх педагогічних і наукових установах. Почалися спочатку закиди, а згодом планове цькування в націоналізмі, в антимарксизмі». М. А. Плеваку було звільнено з Інституту народної освіти, пізніше з Науково-дослідного інституту імені Т. Шевченка (звільнено 1933 року (Костюк 1961, с. 32)), а 1934 року було заборонено видавати його багатолітню працю – біо-бібліографічний словник українських письменників. Мотивами заборони було те, що він нібито створений із націоналістичним забарвленням. Видавництва відмовляються друкувати його нові роботи, він втрачає робочі місця, одночасно потрапляючи до лікарні (Костюк 1961, с. 41; Плевако-Оранський 1961, с. 770–771).

Посилюється тиск на тогочасні наукові й викладацькі кадри, прикладом чого може бути одне з багаточисленних рішень влади, зокрема Постанова ЦК ВКП(б) та РНК СРСР «Про хлібозаготівлі на Україні, Північному Кавказі та у Західній області» від 14 грудня 1932 р. (Додаток до п. 46/18). Пункти 6 та 7г вимагали «... запропонувати ЦК КП(б)У та РНК України звернути серйозну вагу на правильне проведення українізації, усунути механічне її проведення, вигнати петлюрівські та інші буржуазно-націоналістичні елементи з партійних і радянських організацій, ретельно підбирати та виховувати українські більшовицькі кадри, забезпечити систематичне партійне керівництво й контроль за проведенням українізації» (Трагедія советской деревни 2001, с. 576–577). М. А. Плевако був заарештований 17 травня 1938 р., після чого рідні його вже не бачили. Обвинуваченням було приналежність до контрреволюційної організації за доби УНР, замах на більшовиків. У в'язниці був підданий тортурам, а невдовзі засуджений до заслання, у якому помер за загадкових обставин 25 квітня 1941 р. (Костюк 1961, с. 45; Плевако-Оранський 1961, с. 771–774). Справа Миколи Антоновича була переглянута 25 липня 1962 р., постанову про вирок було припинено, а його самого реабілітовано (Микола Антонович Плевако).

Упродовж 1919–1921 рр. директором гімназії був Олександр Іванович Попов – педагог, учений, церковний діяч, у подальшому – став деканом факультету соціального виховання Харківського інституту народної освіти (1921 р.), засновник науково-дослідної кафедри педагогіки (1923 р.), організатор і перший директор Українського науково-дослідного інституту педагогіки (1926 р.), був репресований 1931 року, після Другої світової війни емігрував до США (Енциклопедія історії України 2011, с. 422).

Відзначимо, що на початку 1920-х років керівники освіти УСРР почали брати курс на запровадження нової освітньої політики. У центрі уваги постала потреба радянзації освітнього й виховного процесу, формування школи відповідно до нових методик викладання та навчання. Загалом, період початку 1920-х рр., як відзначають дослідники, можна назвати періодом експериментів. Критиці піддавали шкільну систему й підготовку педагогічних кадрів дореволюційного часу, були спроби упровадити новітній зарубіжний досвід, але з урахуванням місцевих реалій (Вашенко 1953, с. 25–26; Дічек 2016, с. 8).

На початку 1918 р. О. І. Попов стає вчителем Харківської української гімназії імені Б. Грінченка, а з червня 1919 р. орієнтовно до травня 1921 р. був директором (ЦДАВО України, спр. 1102, арк. 320). Після призначення О. І. Попова на початку 1920-х рр. консультантом, а потім постійним співробітником Наркомосвіти УСРР, він долучився до освітніх реформ. Восени 1920 р. він розділив гімназію імені Б. Грінченка на дві школи: із молодших класів була утворена трудова школа імені Б. Грінченка (із 1922 р. очолив М. Ф. Суліма), а старші класи отримали статус педагогічних курсів імені Г. Сковороди (1921–1922 рр. очолював Л. І. Колісниченко) (ДАХО, спр. 744, арк. 10, 19; Марочко, Хілліг 2003, с. 94). На початку осені 1921 р. на базі Першої Харківської трудової школи імені Б. Грінченка та педагогічної школи імені Г. Сковороди були організовані Харківські Українські трирічні педагогічні курси імені Г. Сковороди (Пономарьова 2010, с. 6; ДАХО, спр. 744, арк. 19). На 1921/1922 навчальний рік у штаті педагогічних курсів було зазначено 34 викладачі, 7 технічних працівників, 164 учні 1–3 курсів (ДАХО, спр. 133, арк. 1). На 1922/1923 навчальний рік у штаті педагогічних курсів було 3 особи адміністративного персоналу, 21 викладач, 5 технічних службовців і 150 учнів. Курси утримувалися державним коштом (ДАХО, спр. 133, арк. 2, 14). До позитивних моментів діяльності О. І. Попова як керівника освіти можна віднести його діяльність у руслі українізації. Упродовж 1920–1921 рр. він організував у Харкові п'ять шкіл, названі іменами українських письменників – Т. Шевченка, І. Котляревського, М. Коцюбинського, Лесі Українки та І. Франка (ДАХО, спр. 330, арк. 61). Викладання

у трудовій школі імені Б. Грінченка та Харківських педагогічних курсах у другій половині 1921 р. проводилося українською мовою (ДАХО, спр. 330, арк. 61–62), що цілком вкладалося в рамки політики українізації.

О. І. Попов заслужив неоднозначну репутацію в освітньому та науковому середовищі (докладніше Марочко, Хіллів 2003, с. 94–107). У 1929 р. О. І. Попов був усунений із посади директора Українського науково-дослідного інституту педагогіки внаслідок звинувачень у порушенні заборони на друк казок Г. Х. Андерсена як шкідливих і заборонених для упродовження в освітніх програмах (Марочко, Хіллів 2003, с. 105–106; Гайдей, Міхно (уклад.) 2016, с. 19–21. У кінці 1920-х рр. О. І. Попов мав конфлікт із А. С. Макаренком. Останній у своїй «Педагогічній поемі» змальовував Попова як «... наволоч, петлюрівець, які вдався у всі тяжкі, який намагався обдурити увесь світ. Професор педагогіки, першосортний шарлаган, не дивлячись на благопристойну зовнішність. Представник “чистого” педологічного жрецтва, книжковий фантазер, який проштовхував під виглядом радянської педагогіки контрреволюцію» (Хіллів 2014, с. 158). О. І. Попов, у свою чергу, прилюдно називав Макаренка віртуозом у галузі педотехніки в інтернатних закладах, але йому бракувало класово усвідомленої позиції та класової лінії (Марочко, Хіллів 2003, с. 102–103). О. І. Попов був заарештований 1931 року й засуджений на три роки умовного перебування в таборі по справі «Харківської фашистської педагогічної школи»; другий арешт – із осені 1937 р. до літа 1940 рр., перебував у ГУЛАГу (ДАХО, спр. 5215–5317).

Діяльність О. І. Попова з організації школи та педагогічних курсів відповідала тодішній державній політиці в галузі педагогічної освіти. У серпні 1920 р. 2-а Всеукраїнська нарада з питань освіти затвердила систему педагогічної освіти в Українській СРР – у початковій і семирічній школах мають працювати вчителі з вищою педагогічною освітою. Для цього в Україні були створені педагогічні навчальні заклади двох типів – інститути народної освіти та вищі трирічні педагогічні курси (Ясницький 1965, с. 194).

Після утворення О. І. Поповим Харківських педагогічних курсів імені Григорія Сковороди викладачем там працював Ф. Х. Вишиваний. Біографія Федора Хомича була, на нашу думку, досить насиченою та відповідала курсу на розбудову та збереження власної української школи й освіти в цілому. Випускник фізико-математичного відділення філософського факультету Львівського університету, учасник Першої світової війни у складі австро-угорської армії та легіону Українських січових стрільців (тут він організував «етапну гімназію» для стрільців); перебував із листопада 1918 р. до початку 1920 р. в лавах Української галицької

армії; у першій половині 1920 р. служив у складі Червоної Української галицької армії, незабаром його переправляють до Харкова, де він починає працювати в системі Наркомату системи освіти (Галів, Ярущак 2020, с. 222–223). На педагогічних курсах імені Г. С. Сковороди упродовж 1921/1922 навчального року він викладав фізику – 6 теоретичних годин і 2 години практики на тиждень. Звернемо увагу, що тоді ж разом із ним викладали мовознавець О. Н. Синявський (українська мова – 4 години теорії, 2 години практики на тиждень), літературознавець М. Ф. Сулима (педагогіка – 6 годин теорії, 6 годин практики на тиждень), історик Д. І. Багалій (історія – 6 теорії на тиждень), поет М. Г. Йогансен (іноземна мова – 4 години теорії на тиждень), хімік, політичний і громадський діяч, член Центральної Ради В. П. Мазуренко (хімія – 3 години теорії, 4 години практик на тиждень) (ДАХО, спр. 330, арк. 60, 62–63). Відзначимо, що окрім Д. І. Багалія, зазначені освітяни були репресовані у різний час. На межі 1921–1922 р. Федір Хомич у документах зазначається як завідувач Харківських трирічних педагогічних курсів імені Григорія Сковороди. Офіційну процедуру виборів завідувача було проведено у жовтні 1922 р. на надзвичайних загальних зборах колективу педагогічних курсів. Головою зборів був Олекса Наумович Синявський, як результат: «... вибраним кандидатом на завідуючого рахується т. Хв. [Ф.] Вишиваний; його помічником тов. Л. Колісниченко». У 1922/1923 рр. продовжує викладати фізику на педагогічних курсах (ДАХО, спр. 330, арк. 42–44зв, спр. 744, арк. 16, 16зв).

Надалі 30 червня 1923 р. губернська педагогічна нарада на вечірньому засіданні за присутності губернського інспектора педагогічної освіти І. Ромера, завідувача Харківських трирічних педагогічних курсів Л. Колісниченка та його заступника Ф. Вишиваного (sic!), викладача І. Волобуєва затвердила нову назву педагогічних курсів – Харківський чотирирічний педагогічний технікум (ДАХО, спр. 744, арк. 16–16зв.). Федір Хомич був директором технікуму до 1924 р., коли його на посаді змінив Василь Сидорович Бойко (колишній член Центральної Ради, куди був обраний у квітні 1917 р. від студентства, входив до складу організаційної та військової комісії Центральної Ради, працював у Головній комісії в справах виборів до Українських Установчих зборів, відійшов від політики у 1918 р., був висланий з України у 1934 р.) (Верстюк, Осташко 1998, с. 70; ДАХО, спр. 1055, арк. 451). Звернемо увагу на те, що Ф. Х. Вишиваний, перебуваючи навіть на керівних посадах в системі освіти, до 1928 р. залишався іноземним громадянином, лише 1923 року був знятий із військового обліку як іноземець (Головко 2011, с. 47). На межі 1920–1930-х рр. був репресований, перебував в ув'язненні, повернувся до Харкова, потім переїхав на Кавказ (Галів, Ярущак

2020, с. 227–228), після чого в системі педагогічної освіти не працював.

Свій внесок в українську освіту Харкова зробив син Івана Яковича Франка Тарас. Його доля була такою ж неординарною, як і у всіх персоналій цієї наукової студії. Випускник Львівського та Віденського університетів, до війни працював вчителем, був мобілізований, воював у складі легіону Українських січових стрільців і Української галицької армії. Навесні 1920 р. потрапив до більшовицького полону у концтабір Кожухів (поблизу Москви), звільнений улітку 1920 р. за умови, що не буде брати участі в контрреволюційних діях (Тихолоз 2017). Після звільнення з полону переїхав до Харкова, де працював викладачем. Упродовж 1921/1922 навчального року викладав на педагогічних трирічних курсах імені Г. Сковороди історію української літератури, 6 годин теорії та 8 годин практики (ДАХО, спр. 330, арк. 62). Тараса Івановича оминула доля його колег-педагогів. У липні 1922 р. він покинув м. Харків – виїхав до Львова, де продовжив педагогічну й наукову діяльність. Проживав у Станіславі та Києві. До кінця життя він та його родина були під наглядом радянських органів безпеки.

Висновки.

Революційна доба попри суттєві зміни в соціально-політичному житті тогочасного суспільства – воєнні дії, людські жертви, матеріальні втрати та злам соціальних устоїв, може відкривати й значні можливості для пасіонарних особистостей. Не стали винятком і багаторічні революційні змагання 1917–1921 рр. у системі української освіти. Постала національна генерація наукових і освітянських кадрів, визначна роль серед яких належала Миколі

Антоновичу Плеваку, Олександрю Івановичу Попову, Федору Хомичу Вишиваному і Тарасу Івановичу Франку.

Діяльність цієї плеяди була спрямована на утворення української системи освіти, котра б не тільки механічно замінила імперську, а й зробила її дійсно народною – без обмежень до вступу, безстановість, навчання рідною мовою, залучення до викладання найяскравіших представників тогочасної науки й освіти. Попри складнощі, що виникали в роботі Першої Харківської української гімназії імені Б. Грінченка та утворених на її базі Харківських трирічних педагогічних курсів імені Г. Сковороди, освітянська ідея об'єднала педагогів Слобожанщини, випускників Харківського університету (М. А. Плевако, О. І. Попов), і Галичини – випускників Львівського університету (Ф. Х. Вишиваний та Т. І. Франко). Відзначимо, що окрім походження та Alma Mater, ці діячі відрізнялися й активністю під час революції – брали участь у роботі Центральної Ради, УНР, ЗУНР, УГА тощо. Але доля їх була схожою.

Українська система освіти не була реалізована повністю в умовах посилення тоталітарного режиму. Із другої половини 1920-х рр. під цілеспрямований удар потрапляють представники інтелігенції, які мали за плечима досвід антибільшовицької роботи або власну позицію, відмінну від офіційно-державної. Видатні педагоги, відповідно до вироків, тогочасних репресивних органів отримували тривалі терміни ув'язнення, направлялися в заслання, втрачали можливість працювати за фахом, займатися науковою діяльністю й вільно публікуватися, а також залишалися під ретельним наглядом органів безпеки до кінця свого життя.

БІБЛІОГРАФІЧНІ ПОСИЛАННЯ

- Вашенко, Г. (1953). *Український ренесанс ХХ століття*. Торонто: На варті.
- Верстюк, В., & Осташко, Т. (1998). *Діячі Української Центральної Ради*. Бібліографічний довідник. Київ.
- Гайдей, В. О., & Міхно, О. П. (уклад.). (2016). *УНДП на сторінках педагогічних журналів 1926–1976 рр.* Київ: ПМУ.
- Галів, М., & Ярущак, М. (2020). Репресований освітянин Федір Вишиваний (1890–1951): за матеріалами архівно-кримінальної справи. *Проблеми гуманітарних наук. Серія Історія*, 3/45, 218–239.
- Головко, М. В. (2011). Невідомі імена в історії вітчизняної методичної думки: внесок Федора Вишиваного у розвиток дидактики фізики. *Вісник Чернігів. нац. пед. ун-ту імені Т. Г. Шевченка*, 89, 46–49.
- ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 133.
- ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 330.
- ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 744.
- ДАХО. Ф. Р-820, оп. 1, спр. 1055.
- ДАХО. Ф. Р-6452, оп. 1, спр. 5215–5317.
- Дічек, Н. П. (2016). Джерело освітньої думки: до 90-річчя Інститут педагогіки НАПН України (ретроспективний нарис). *Український педагогічний журнал*, 3, 7–30.
- Дражевська, Л. (1989). Шкільні роки. *Сучасність*. Ч. 1. С. 75–86.
- Енциклопедія історії України*. (2011). Київ: Наук. думка. Т. 8: Па–Прик.
- Історія Харькова ХХ століття*. (2004). Харьков: Фолио.
- Костюк, Г. (1961). Микола Антонович Плевако. Життя та діяльність (27.XI.1890 – 25.IV.1941). Микола А. Плевако. *Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали*. (с. 13–50). Нью-Йорк, Париж: Biblos.
- Маньківська, Т. О. (2014). Микола Антонович Плевако – директор першої Харківської української гімназії імені Б. Грінченка. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія*, 19, 126–129.

- Маньківська, Т. О. (2015). Викладання предметів українознавства у школах Харківської губернії в 1917–1918 рр. *Актуальні проблеми методики навчання історії, правознавства та суспільствознавчих дисциплін : матеріали VII Міжнар. наук.-практ. конф.* (с. 82–90). Харків.
- Марочко, В., & Хілліг, Г. (2003). *Репресовані педагоги України: жертви політичного терору (1929–1941)*. Київ: Науковий світ.
- Микола Антонович Плевако. (1890–1941). *Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України*. Відновлено з <https://csamm.archives.gov.ua/2020/12/14/mykola-antonovych-plevako-1890-1941/>
- Плевако Микола Антонович. *Українська бібліотечна енциклопедія*. Відновлено з <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9F%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D0%BE%20%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%20%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>.
- Плевако-Оранський, Ю. (1961). Микола Антонович Плевако. Життя та діяльність (27.XI.1890 – 25.IV.1941). *Микола А. Плевако. Статті, розвідки й біо-бібліографічні матеріали*. (с. 760–777). Нью-Йорк, Париж: Biblos.
- Пономарьова, Г. Ф. (ред.) (2010). *90 років Харківському гуманітарно-педагогічному інституту*. Харків: Бізнес Інвестор Груп.
- Сорочан, Н. А. (2014). Перша українська гімназія у Харкові за часів Центральної Ради і гетьманату П. Скоропадського. *Сучасні соціально-гуманітарні дискурси: матеріали IV Всеукр. наук. конф. з міжнар. участю, 22 берез. 2014 р.* (Ч. 2. с. 179–183). Дніпропетровськ.
- Тихолоз, Н. (2017). Тарас, але не Шевченко. Франко, але не Іван. *Франко: Наживо/Franko:Live*. Відновлено з <https://frankolive.wordpress.com/2017/03/10/%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%81%D0%B0%D0%BB%D0%B5%D0%BD%D0%B5%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%B0%D0%BB%D0%B5-%D0%BD%D0%B5-%D1%96%D0%B2/>
- Трагедія советської деревні. Колективізація і раскулачівання: документи і матеріали*. (2001).
- Хілліг, Г. (2014). *В поисках истинного Макаренко*. Полтава: Издатель Шевченко Р. В.
- ЦДАВО України*. Ф. 166, оп. 1, спр. 1102.
- Ясницький, Г. І. (1965). *Розвиток народної освіти на Україні (1921–1932 рр.)*. Київ: Вид-во Київського університету.

REFERENCES

- Dichek, N. P. (2016). Source of the educational thought: on the occasion of the 90-th anniversary of the Institute of pedagogy of the NAES of Ukraine (a retrospective study). *Ukrainian Educational Journal*, 3, 7–30.
- Drazhevskaya, L. (1989). Shkilni roky [Schools years]. *Suchasnist*. Issue 1. P. 75–86.
- Encyklopedia istorii Ukraini [Encyclopedia of the history of Ukraine]*. Kyiv: Naukova dumka Vol. 8.
- Haliv, M., & Yarushak, M. (2020). The repressed educator Fedir Vyshyvanyi (1890–1951): on the materials of the archival-criminal case. *Problems of humanities. History*. Issue 3/45. P. 218–239.
- Haydei, V. O., & Mikhno, O. P. (ed.) (2016). *ENDIP na storinkakh pedagogichnykh zhurnaliv 1926–1976 rr. [Ukrainian research institute of pedagogic on the pages of pedagogical journals 1926–1976]*. Kyiv: PMU.
- Hillig, G. (2014). *V poiskakh istinnogo Makarenko [In search of the true Makarenko]*. Poltava: P. V. Shevchenko Publisher.
- Holovko, M. V. (2011). The unknown names in the history of domestic methodological thought: the contribution of Fedir Vyshyvanyi to the development of physics didactics. *Herald of Chernihiv Collegium National University named after T. G. Shevchenko*. Issue 89. P. 46–49.
- Istoria Kharkova XX stoletia [History of Kharkiv of 20-th century]*. Klarkiv: Folio.
- Kharkiv Region State Archive (KRSA)*. F. R-820, inventory 1, case 133.
- Kostiuk, H. (1961). Mykola Antonovych Plevako. Zhyttia ta diyalnist 27.XI.1890 – 25.IV.1941 [Mykola Antonovych Plevako. Live and activity 27.XI.1890 – 25.IV.1941]. *Mykola A. Plevako. Articles, studies ana bio-bibliographic materials*. (pp. 13–50). New York, Paris: Biblos.
- KRSA* F. R-6452, inventory 1, case 5215–5317.
- KRSA* F. R-820, inventory 1, case 1055.
- KRSA* F. R-820, inventory 1, case 330.
- KRSA* F. R-820, inventory 1, case 744.
- Mankivska, T. O. (2014). Mykola Antonovych Plevako – dyrektor pershoi Kharkivskoi ukrainiskoi gimnazii imeni B. Grinchenka [Mykola Antonovych Plevako is the director of the first Kharkiv Ukrainian gymnasium named after B. Grinchenko]. *Visnyk Kyivskogo natsionalnogo lingvistychnogo universytetu. Series: History, economic, philosophy*, 19, 126–129.
- Mankivska, T. O. (2015). Vykkladannya predmetiv ukrainoznavstva u shkolakh Kharkivskoi gubernii v 1917–1918 rr. [Teaching subjects of Ukrainian studies in schools of the Kharkiv province in 1917–1918]. *Aktualni problemy metodyly navchannya istorii, pravoznavstva ta suspilstvovnavchychk dystsyplyn: Materialy VII Mizhnarodnoi naikovo-praktuchnoi konferentsii*. (pp. 82–90). Kharkiv.
- Marochko, V., & Hillig, G. (2003). *Represovani pedagogy Ukrainy: zhertyv politychnoho teroru (1929–1941) [Repressed teachers of Ukraine: victims of political terror (1929–1941)]*. Kyiv: Naukovyi svit. 300 p.
- Mykola Antonovych Plevako (1890–1941). *Central State Archive-Museum of Literature and Art of Ukraine*. Retrieved from <https://csamm.archives.gov.ua/2020/12/14/mykola-antonovych-plevako-1890-1941/>
- Plevako Mykola Antonovych. *Ukrainska bibliotечna entsyklopediya*. Retrieved from <https://ube.nlu.org.ua/article/%D0%9F%D0%BB%D0%B5%D0%B2%D0%B0%D0%BA%D0%BE%20%D0%9C%D0%B8%D0%BA%D0%BE%D0%BB%D0%B0%20%D0%90%D0%BD%D1%82%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%B8%D1%87>

- Plevako-Oranskyi, Yu. (1961). Mykola Antonovych Plevako. Zhyttia ta diyalnist 27.XI.1890 – 25.IV.1941) [Mykola Antonovych Plevako. Live and activity 27.XI.1890 – 25.IV.1941)]. *Mykola A. Plevako. Articles, studies ana bio-bibliographic materials.* (pp. 760–777). New York, Paris: Biblos.
- Ponomarova, H. F. (Ed.) (2010). *90 rokiv Kharkivkomu humanitarno-pedagogichnogo instytutu [90 years of the Kharkiv Humanitarian-Pedagogical institute]*. Kharkiv: Business Investor Group.
- Sorochan, N. A. (2014). Persha ukrainska gimnaziya u Kharkovi za doby Tsentralnoyi Rady i getmanatu P. Skoropadskoho [The first Ukrainian gymnasium in Kharkiv during the time of the Central Rada and the hetmanate of P. Skoropadskyi]. *Suchasni sotsialno-humanitarni dyskursy: Materialy IV Mizhnarodnoi naikovoyi konferentsiyi z mizhnarodnoyu uchastyu, 22 bereznya 2014* (Issue 2, pp. 179–183). Dnipropetrovsk.
- The Central State Archive of Higher Authorities and Administration of Ukraine (CSAHAAAU)*. F. 166. inventory 1, case 1102.
- Tragediya sovetskoy derevni. Kollektivizatsiya i raskulachivaniye: dokumenty i materialy [The tragedy of the Soviet village. Collectivization and dekulakization: documents and materials]*. (2001).
- Tykholog, N. (2017). Taras, ale ne Shevchenko. Franko, ale ne Ivan [Taras, but not Shevchenko. Franko, but not Ivan]. *Franko:Live*. Retrieved from <https://frankolive.wordpress.com/2017/03/10/%D1%82%D0%B0%D1%80%D0%B0%D1%81-%D0%B0%D0%BB%D0%B5-%D0%BD%D0%B5-%D1%88%D0%B5%D0%B2%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D1%84%D1%80%D0%B0%D0%BD%D0%BA%D0%BE-%D0%B0%D0%BB%D0%B5-%D0%BD%D0%B5-%D1%96%D0%B2/>
- Vashchenko, H. (1953). *Ukrainskyi renesans XX stolittya [Ukrainian renaissance of the 20-th century]*. Toronto: Na varti.
- Verstyuk, V., & Ostashko, T. (1998). *Diyachi Ukrains'koi Tsentralnoi Rady. Bibliografichnyi dovidnyk [Personalities of the Ukrainian Central Rada]*. Kyiv.
- Yasnytskyi, H. I. (1965). *Rozvytok narodnoyi osvity na Ukraini (1921–1932 rr.) [Development of public education in Ukraine (1921–1932)]*. Kyiv: Vydavnytstvo Kyivskoho universytetu.